

PÕRGUPÕHJA UUS WANAPAGAN

A J A L I K U S T P I M E D U S E S T
I G A V I K U V A L G U S E S

kahe vaatuses

A. H. Tammsaare romaani järgi dramatiseerinud
Ott Kilusk

Esietendused 17. ja 18. juunil 2021 Pärnus
Fortumi vanas katlamajas

lavastaja **KAILI VIIDAS**

kunstnik **ARTHUR ARULA**

helilooja **TAUNO AINTS**

valguskunstnik **MARGUS VAIGUR**

videokujundaja **ARGO VALDMAA**

lauluõpetaja **FELIKS KÜTT**

helikujundaja **SIIM ROHTVÄLI**

etenduse juht **SILJA KOPPEL**

valgusmeistrid **KARMEN TELLISAAR,**
MERILY LOSS, IVAR PETERSKIH,
MARGUS VAIGUR

helimeistrid **SIIM ROHTVÄLI, TARMO JÜRGENS**

videomeister **ANTTI AALMAA**

kostümeerijad **KÄRT ALTJÕE, KAIRI ÕISMA,**
LILII LUUSEPP

grimeerijad **SIRLE TEEÄÄR, KARINA PAJUNURM,**
IVI SMELJANSKI

lavameistrid **LAURI ALLIKAS,**
KRISTO PADDERNIK, SERGEI PEETSO

Täname Lavassaare Triot, kelle esituses
kõlab Heiti Talviku sõnade ainetel loodud laul
„Eleegia“.

Jürka

AGO ANDERSON

Lisete

KADRI RÄMMELD

Juula

TRIIN LEPIK

Noor Jürka

NILS MATTIAS STEINBERG

Kusta

OTT RAIDMETS

Maia

LIIS KARPOV

Riia

AGATA APOSTOL või
ELSA JOHANNA TALVISTU

Ants

TAMBET SELING

Antsu naine

IREEN KENNIK

Noor Ants

SANDER REBANE

Eleanora

FATME HELGE LEEVALD

Õpetaja

STEN KARPOV

Ametnik

INDREK TAALMAA

Politseinik

SANDER REBANE

Ämm

CARMEN MIKIVER

Minia

FATME HELGE LEEVALD

Sulane

MEELIS RÄMMELD

Külamutid

CARMEN MIKIVER

IREEN KENNIK

KADRI RÄMMELD

Naabrinaine

IREEN KENNIK

Naabrimees Peeter

MEELIS RÄMMELD

Kohtunik

MEELIS RÄMMELD

Arstid

KADRI RÄMMELD

MEELIS RÄMMELD

Turbalõikaja

MEELIS RÄMMELD

Mustusevedaja

INDREK TAALMAA

Kraavikaevaja

OTT RAIDMETS

Kivilõhkuja

NILS MATTIAS STEINBERG

Noor naine

KADRI RÄMMELD

Sulased

LAURI ALLIKAS

KRISTO PADDERNIK

Karu

INDREK TAALMAA

Karupojad

LIIS KARPOV

FATME HELGE LEEVALD

KADRI RÄMMELD

Ilmalind

KARIN TAMMARU

Peetrus

PEETER TAMMEARU

„Põrgupõhja uus Vanapagan“ on piiramatute tõlgendusvõimalustega teos. See on ajatu teksti tunnus ja seega suureks ahvatluseks, aga ka huvitavaks väljakutseks. Tammsaare püstitatud probleemid on ikka samad, kuid igas ajas asetuvad need uude valgusesse, vastavalt sellele, mis maailmas parasjagu toimumas on. Teatrit vaatavate või raamatut lugevate inimeste teadvuste paljusust pole võimalik ette ennustada. Ei saa raudkindlalt väita, et see lavastus siin on nüüd täiesti uus nägemus. Ma ei ole lõhkuja, vaid püüan ikkagi ehitada olemasolevale vundamendile.

Keegi ei tea täpselt, mida Tammsaare mõtles, kuid ta näib lähtuvat sellest, et inimene on pigem kiuslik ja halb. Minu nägemuses on inimene hea, kuid piiratud – alati iseenda ja ligimeste heaolu teener. Vanapagan on aga midagi kontrollimatu, tal on vägi, mida inimene endale kunagi ei saa. Ta tuleb maa peale väga kindla missiooniga, saadab selle saavutamiseks kõhklematult korda koletuid asju. No mis teha, kui tahad olla inimene, aga puudub inimlikkus. Vanapagan ei arvesta, et võib langeda omakasupüüdliku headuse lõksu. Kõik tegelased püüdleval eest ära väänleva armastuse poole. Võiks lausa öelda, et inimene on puhas, aga armastus ei ole. Ehk: armastus rikub inimese. Vahel tundubki, et kuni armastust pole, on kõik korras, tema tulles muutub aga kõik – mõistuspärasus kaob ja inimesed hakkavad ettearvamatult käituma. Armastus on aga veelgi salakavalam – lisaks ootamatule saabumisele võib ta ka ootamatult lahkuda. Nii et maha jäävad murtud südamed, tühjus ja kaos.

Lavastajana meeldib mulle tekstides näha kihte ja nende ristumisi. Läbi teatri vahendite saab tekitada täiesti uusi tähendusüksusi, mida tajun ainult mina ja mitte keegi teine. Aga see ei tähenda, et vaataja näeb täpselt seda, mida talle

esitan. Iga vaataja peab omandab nähtu omakorda uue tähenduse. Ja igast üksikust vaatajast areneb omakorda uute tõlgenduste niidistik. Sellepärast teater ongi nii imeline, et seda ei saa lõplikult tõestada.

Olen toonud lavastusse veel ühe tegelase, keda Tammsaarel ei ole – Ilmalinnu. Ilmalind on midagi sellist, mida võiks nimetada algaineks – vaimsuseks, hingeaks, looduseks – ja ka lunastuseks. Ilmalind ei ole kristlik jumal. Ja ta pole ka vanapagana vastand. Ta on ürgne olend, kelles on olemas kõik inimlik, kaasa arvatud taevas ja põrgu ning nende jumalused, minevik, olevik ja tulevik. Olen toonud ta sellesse loosse, et tuletada meelde, kust me tuleme ja kui valel teel me oleme. Ilmalind on meie oma kodune etnograafiline jumalus, ta on meie kollektiivse mälu kandja. Me ise oleme ta oma näo järgi loonud. Võib öelda, et tänu Ilmalinnule säilib veel lootus ja usk millessegi, mida võib nimetada helgeks homseks.

Kristlik maailmapilt on eestlastele andnud lõputu usu töösse. Ühest küljest teisiti ei saagi. Juba ajalooliselt on kentsakas mõelda, et meie esivanemad oleksid ellu jäänud oleskledes: moodsaid lööklaule kuulates, liikuvaid pilte imetledes või lõputuid debatte pidades. Ajad on muutunud – kas ka inimene? Me oleme jõudnud aega, kus töö on muutunud hävitavaks, mitte ülesehitavaks – progress on saatanast. Ja see saatan on töötav inimene. Töökultus tähendab nii inimese kui kogu ümbritseva hävitamist. Kõik, mida inimene toodab, on saadud Ilmalinnu ehk looduse arvelt. Järjekordne Ilmalinnu muna saab hävitatud. Ja seda juhtub ühes hetkes lugematuid kordi. Ilmalind lendab edasi, et leida endale taas uus pesa, ta teab, et ka kõige trööstitumal maastikul hakkab kord taas kasvama sammal. Ja meie kõigi eludest saab vaid raamitud vaatamisväärsus unustatud inimeste kustuvates mälestustes. Ei ole oluline,

kui kirju on inimese usk või milline on religioon, mis teda kannustab elama: kogu maailm on tsükliline ja suunatud enesehävituslikkusele. Me ei saa aga niimoodi mõeldes elada. Elama peab iga päev, iga minut, just nimelt koos usuga – ainus, mis peaks lugema, on just lunastus. Võimalus lunastada oma patud, oma eellaste patud ja miks mitte ka tulevaste põlvede patud. Kui inimene ei saa oma vigu parandada, siis tõesti ei ole mõtet. Ja sellepärast ongi nii, et Ants kaotab usu lunastusse ja keerab lõplikult segi; Vanapagan ei ole lunastusse kunagi uskunud ja sellepärast ta ka ebaõnnestub... ja seda iga kord.

Ükskõik millise kunstiteose analüütiline avamine on libe tee. Lavastuse eesmärgiks peaks olema intrigeerida, tekitada küsimusi ja hoomamatuid seoseid. Lavastusse olen peitnud vihjeid loomislöö müüdile, Aadama ja Eeva pattulangemisele, ilusa ja inetu vastandusele, erinevate aegade kooseksisteerimisele, põrgukoortele, taoismile, taassünnile, düstoopilisele maailmatunnetusele ja paljule muulegi. See kõik hakkas minuga mängima Tammsaare teksti lugedes ning loodetavasti kõlksub kokku ka vaataja peas. Tõde on niikuinii riukalik ja erinevaid allusioone tekitav nähtus. Mugavam näib mõelda, et maailm baseerub vastandumistel – ilma heata pole halba ja vastupidi. Taeval on tähendus ainult maa pealt vaadatuna ja õndsus saab tekkida ainult konfliktist õnnega. Selles seisnebki paradoksaalsel kombel ühelt poolt eksistentsi toimevõime ja teiselt poolt suurim vastuolu. See on maailm, milles me elame. Kui midagi oleks ainult üks, siis taaskord poleks sel justkui mingit mõtet. Nagu Tammsaaregi ütleb: maailmas ei tehtagi muud, kui katsetatakse, kuidas ühendada elu- ja usureaalsus. Näib võimatu ülesanne, aga me teeme seda ikka ja jälle uuesti.

Lavastaja Kaili Viidas

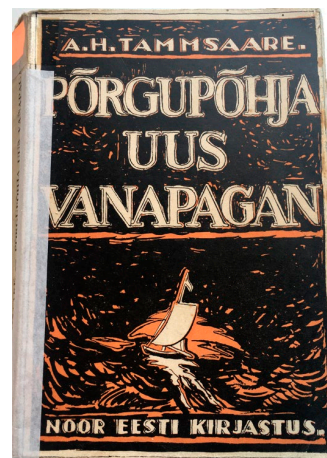
Tammsaare „Põrgupõhja uuest Vanapaganast“

„Ei – mina ei tea midagi sellest, ei minul pole aimugi. Kui ta ilmub, siis loete ja näete,“ vastab Tammsaare, kui märkab, et ta uue teose puhul teda usutlema kipun.

Tammsaare lausub vaid niipalju, et ta abikaasale pole see uus raamat meeldinud. Nii on pr. Tammsaare öelnud: „Kui sa selle raamatu välja annad, siis inimesed tunnistavad su hulluks!“

„Võib-olla küll, et esiotsa lugejale paistab, et kirjanik on hull, kuid niipea, kui ta edasi loeb, leiab ta, et ta ise on hull. Ja kui ta veel edasi loeb, siis näib talle, et terve maailm on hullunud!“ lausub kirjanik.

Evald Johannes Voitek „A. H. Tammsaare sõjamõtted“, Rahvaleht nr 293, 13. detsember 1939.

„Põrgupõhja uue Vanapagana“ esmatrükk, mis ilmus 1939. aasta jõuludeks.

„Tõde kodanliku Eesti tegelikkusest“ (katkend)

Töötava inimese traagilist saatust ühiskonnas, kus võimutseb kiskjate hundimoraal ja kus kehtivad seadused, kirik ja usk ja kogu võim on valitseva klassi teenistuses, kujutabki suur kriitiline realist oma viimases teoses „Põrgupõhja uus Vanapagan“. Selleks, et näidata kurnamisele rajatud ühiskondliku korra põhilisi vastuolusid, mida saab likvideerida ainult selle korra kukutamine, selleks, et viia lugeja kodanliku korra hävitamise vajaduse tunnetamiseni, annab kirjanik romaanis hävitava üldistuse rõhumisele ning sotsiaalsele ebaõiglusele rajatud korrale.

Tuues päevavalgele kurnaja kiskjalikku olemust, paljastades kirikut ja usku kui töötajate vaimse orjastamise ja ekspluataatorite ülemvõimu kaitsmise ning õigustamise tööriista, jagab Tammsaare „Põrgupõhja uues Vanapaganas“ halastamatuid hoope kirikule, usule, kodanlikule kohtule, moraali- ja kultuurile.

Samal ajal kirjanik näitab, et kui kavalalt ja maskeeritult ka ei tegutseks kurnaja, kui südilt ja agaralt ka ei kaitseks tema huve kodanlikud seadused, kui peenelt ja rafineeritult ka ei suigutaks hulkade teadvust kirik, jõuab töötav inimene varem või hiljem ometi selgusele enese vahekorras kurnajaga ning see selgus viib ta paratamatult võitlusele oma õiguste eest.

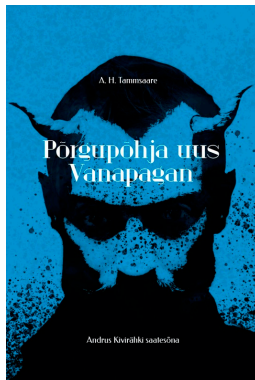
Heinrich Tobiase järelsõna „Põrgupõhja uue Vanapagana“ 1954. aasta trükile.

„Vanapagana õndsaks saamine“ (katkend)

Minu jaoks on Tammsaare „Põrgupõhja uus Vanapagan“ ennekõike lugu maa peale tulnud vanapaganast. Mitte „kibe pilguheit eesti talurahva trööstitusse ellu“, „kriitika kapitalistlike suhete aadressil“, „kulakluse mõjuv paljastus“ või mida kõike Tammsaare romaanist omal ajal leitud on. Raamatuid, kus peremees kurnab sulast, kapitalist proletaarlast, on sadu, aga raamatuid, kus hulgub ringi vanapagan, üsna vähe. Üleloomuliku segunemine igapäevasega mõjub aga alati intrigeerivalt. Tõsi, aegade jooksul on kriitikud kahelnud selleski, kas Põrgupõhja Jürka ikka oli ehtne vanapagan. Või pigem siiski kõigest oma fantaasiates elav külahulluke? Mürakas mehehiid napi aruga? Vanapaganaid pole ju päriselt olemas, kuidas neid siis romaanideski olla saab või tohib? Tuttav loogika. Täpselt samasuguse põhjendusega kiputakse Astrid Lindgreni Karlssoni kallale ning üritatakse temas näha pelgalt igavuse käes vaevleva Väikevenna väljamõeldist. Sest päriselus ju ei lenda parajalt paksud mehed väikese propelleri abil aknast sisse või välja! Samas võib iga vähegi Lindgreni raamatusse süveneda viitsiv inimene selgelt näha, et autori enese jaoks on asi täiesti klaar – Karlsson on päriselt olemas, temaga suhtlevad lisaks Väikevennale ka Majasokk ja onu Julius, vargad Ville ja Rulle ning viimaks avaldatakse Karlssoni foto koguni ajalehes! Ka Tammsaare on minu meelest päris kindel, et Jürka näol on tegemist tõelise vanapaganaga, vastupidist oletades muutuks kogu romaan üsna tüütuks ja ebahuvitavaks.

Isegi kui jätta kõrvale esimestes trükkides avaldamata jäetud proloog ja epiloog, kus Jürka suhtleb Peetruse endaga, pärast mida tema üleloomulikkuses ei saa olla vähimatki kahtlust, kubiseb ka romaan ise otsestest vihjetest ja sulaselgetest väljaütlemistest, mida ignoreerida või kuidagi metafoorselt tõlgendada oleks umbes sama mõttekas, kui üritada enesele sisendada, et tegelikult on must valge ning valge must. Jah, päriselt pole vanapaganaid ega Karlssoneid tõesti olemas, aga ka kirjandus ise pole päris, vaid ainult muinasjutt. Isegi kui ta arvestab reaalseste faktidega, isegi kui ta kirjutab otse elust maha, on ta ikkagi üksnes kunsti-teos ja talle pole mõtet läheneda argiloogikaga.

Andrus Kivirähki saatesõna „Põrgupõhja uue Vanapagana“ 2018. aasta trükile.

2018

„Põrgupõhja uus Vanapagan“ teatris:

9. mai 1940 Tallinna Töölisteater. Lavastaja Andres Särev, kunstnik Herbert Tamm, Jürka Aleksander Teetsov, Kaval Ants Aleksander Mägi.

28. august 1940 Ugala. Lavastaja Eduard Tinn, kunstnik Aleksander Möldroo, Jürka Jori Ots või Arnold Sikkell, Kaval Ants Ants Viir.

14. september 1940 Kuressaare Linnateater. Lavastaja Riivo Kuljus, kunstnik Helend Peep, Jürka Helend Peep, Kaval-Ants Riivo Kuljus.

2. oktoober 1940 Vanemuine. Lavastaja Alfred Mering, kunstnikud Ott Kangilaski ja Armand Lepik, Jürka Aleksander Mälton, Kaval-Ants Alfred Mering.

6. oktoober 1940 Narva Teater. Lavastaja August Lääne, kunstnik A. Normann, Jürka Kustas Viljur.

13. oktoober 1940 Valga Säde. Lavastaja Ants Piller, kunstnik Edgar Sõõro, Jürka Ants Pahla, Kaval-Ants Voldemar Sõõro.

20. oktoober 1940 Endla. Lavastaja Eduard Lemmiste, kunstnik Uko Halla, Jürka Voldemar Laason, Kaval Ants Paul Ruubel.

3. november 1940 Rakvere Teater. Lavastaja Jullo Talpsepp, kunstnik Heinrich Linde, Jürka Sulev Saarup, Kaval-Ants Roman Varts.

30. november 1940 Võru Kannel. Lavastaja Ferdinand Pettai, kunstnik Juhan Randoja, Jürka Johannes Lampson, Kaval-Ants Rudolf Plakk.

22. september 1945 Riiklik Draamateater. Lavastaja Priit Põldroos, kunstnikud Päären Raudvee ja Uno Martin, Jürka Arno Suurorg, Kaval Ants Johannes Kaljola.

10. mai 1946 Narva Teater Paides. Lavastaja G. Sotsilovsky, Jürka Toomas Viires, Kaval-Ants Paul Kuusik.

24. september 1947 Võru Kannel. Lavastaja Ilmar Tammur, kunstnik Erich Arrak, Jürka Joosep Kiiver, Kaval-Ants Ants Viir.

15. märts 1953 Viktor Kingissepa nimeline Tallinna Riiklik Draamateater. Lavastaja Priit Põldroos, kunstnik Maimu Vannas, Jürka Arno Suurorg, Kaval Ants Kaarel Karm, Johannes Kaljola või Kaarel Toom.

15. veebruar 1975 Eesti Rahvusteater Kanadas. Lavastaja Riina Reinik, kunstnik Tiina Lipp, Jürka Rudolf Lipp, Kaval-Ants August Tomband.

25. jaanuar 1976 Vanemuine. Lavastaja Jaan Tooming, kunstnik Georg Sander, Jürka Lembit Eelmäe, Kaval-Ants Heikki Haravee.

25. aprill 1976 Rakvere Teater. Lavastaja Ilmar Tammur, kunstnik Helge Uuetoa, Jürka Ilmar Tammur või Kalev Korkma, Kaval-Ants Peeter Jakobi.

23. märts 2002 Endla. Lavastaja Raivo Trass, kunstnik Kristiina Münd, Jürka Sepo Seeman, Ants Jaan Rekkor.

2. juuli 2010 Emajõe Suveteater. Lavastaja Andres Dvinjaninov, kunstnik Iir Hermeliin, Jürka Uku Uusberg, Kaval-Ants Raivo E. Tamm.

20. november 2010 Ugala „Jürka“. Lavastaja Peeter Tammearu, kunstnik Jaak Vaus, Jürka Peeter Jürgens, Kaval-Ants Arvo Raimo.

13. august 2016 R.A.A.A.M. „Vanapagan“. Lavastaja Sergei Potapov, kunstnik Ervin Õunapuu, Jürka Ivo Uukkivi, Ants Martin Kõiv.

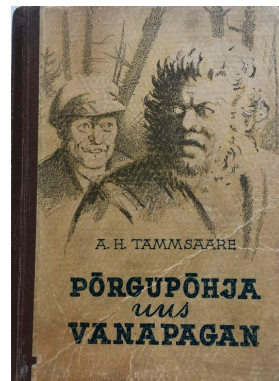
„Põrgupõhja uus Vanapagan“ ekraanil:

1964. Režissöörid Grigori Kromanov ja Jüri Müür, kunstnik Rein Raamat, Jürka Elmar Salulaht, Kaval-Ants Ants Eskola.

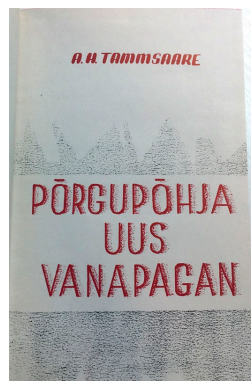
1977 telefilm. Režissöör Jaan Tooming, kunstnik Georg Sander, Jürka Lembit Eelmäe, Kaval-Ants Heikki Haravee.

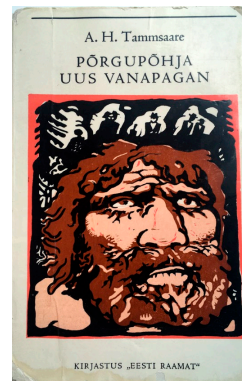
1946

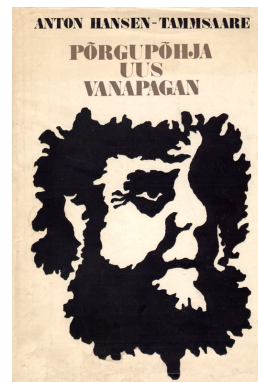
1949

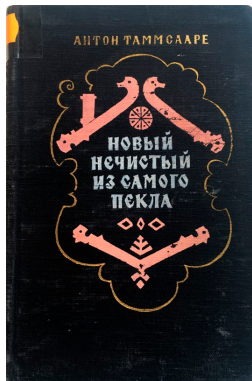
1952

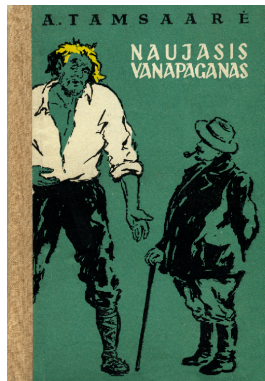
1970

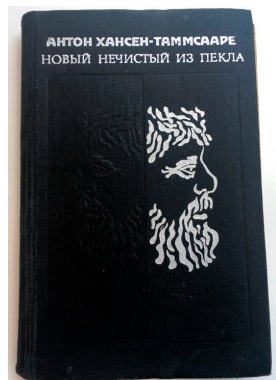
1975

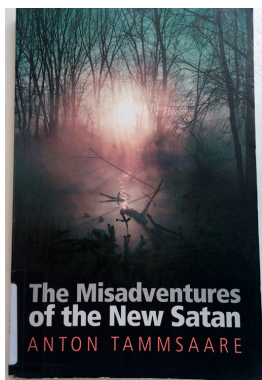
1956

1957

1977

2009

Kava koostamisel on kasutatud Eesti teatri lavastuste andmebaasist (lavakas.ee/tmm) ja Eesti filmi andmebaasist (efis.ee) leitud infot ning „Põrgupõhja uue Vanapagana“ erinevate väljaannete kaanekujundusi (autorid Kaarel Liimand, Paul Luhtheim, Ott Kangilaski, Emil Eerme, Peeter Ulas, Heldur Laretei, Maret Olvet ja Lev Vassiljev, Richard Johnson ning Tõnis Kipper).

Lavastuse plakati foto tegi Kalle Veesaar, plakati kujundas Terina Tikka. Kava koostasid Ott Kilusk ja Anne-Ly Sova, kujundas Ilona Rääk.

lavastusjuht Andrus Jõhvik
 pealavameister Kaido Päästel
 vanemlavameistrid Ando Loosaar, Fred Laur, Janek Lipponen
 lavameistrid Lauri Allikas, Sergei Peetso, Kristo Paddernik
 dekoratsioonide valmistajad Kaido Päästel, Viljar Viik
 butafoor-dekoraator Kaido Torn
 tekstiilide värvija Anu Heinsalu-Diževski
 kostüümiala juhataja Ester Kasenurm
 kostüümide õmblejad Urve Kasenurm, Urve Enne, Epp Mõts
 grimmiala juhataja Ivi Smeljanski
 grimeerijad Sirle Teeäär, Karina Pajunurm
 kostümeerijad Kärt Altjõe, Kairi Õisma, Lili Luusepp
 inspitsient-rekvisiitorid Anu Hövel, Astrid Kivila, Silja Koppel
 heliala juhataja Siim Rohtväli
 helimeistrid Tarmo Jürgens, Janek Vlassov
 valgusala juhataja Margus Vaigur
 valgusmeisterid Karmen Tellisaar, Merily Loss, Ivar Pitserskih
 videoala juhataja Argo Valdmaa
 videomeister Antti Aalmaa
 muusikajuht Feliks Kütt
 trupijuht Aigi Veski
 peaadминистраator Ain Miilberg
 haldusjuht Kaido Lüll
 dramaturgid Anne-Ly Sova, Ott Kilusk
 peakunstnik Liina Unt
 loominguline juht Ingomar Vihmar
 teatrijuht Roland Leesment

SA Endla Teater 110. hooaeg
 Keskväljak 1, Pärnu 80010
 kassa 442 0666, info 442 0667
www.endla.ee

Lavastust toetab

Teatri toetajad ja koostööpartnerid:

